

Адабиётлар

1. Сайид С. Дил фасли. -Тошкент: “Ўзбекистон”, 2007.
2. Сайид С. Очил, эй гул, ки бўстон вақти бўлди. -Тошкент: “Шарк” 2014.
3. Жабборов Н. Замон, мезон, шеърият. -Тошкент: “Ғафур Ғулом”, 2015.
4. Жўракулов У. Назарий поэтика асослари. –Т.: “Ғафур Ғулом”, 2015.

РЕЗЮМЕ

Мазкур мақолада Ўзбекистон халқ шоири Сирожиддин Саййиднинг сатирик асарлари илмий таҳлил қилинган. Шоирнинг сатирик тип ва образ яратиш маҳорати унинг қатор юмористик асарлари асосида анализ қилинган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье анализируются сатирические произведения народного поэта Узбекистана Сирожиддина Сайида в свете проблематики традиций и своеобразие.

SUMMARY

This article provides a scientific analysis of the satirical works of the People’s Poet of Uzbekistan Sirojiddin Said. The poet’s satirical type and image-making skills have been analyzed on the basis of a number of his humorous works.

М.ЮСУФ ШЫҒАРМАЛАРЫНДА ТАЛМЕХ УСЫЛЫНЫҢ ҚОЛЛАНЫЛЫҒЫ

А.Прекеева – филология илимлериниң кандидаты

Ўзбекстан мәмлекетлик көркем-өнер хәм мәденият институты

К.Қутлымуратов – ассистент оқытушы

Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети

Таянч сўзлар: талмех санъати, тарих, тарихий шахслар, тарихий асарлар дoston, афсона, тарихий амаллар номлари, ер-сув номлари.

Ключевые слова: талмехское искусство, история, исторические личности, исторические произведения, эпос, легенда, названия древних должностей, земель и вод.

Key words: Talmekh art, history, historical figures, historical works, epic poem, legend, names of ancient positions, names of lands and waters.

М.Юсуфтың қосықлары темасы әлўан түрли, сөзлери тартымлы, әпиўайы халыққа түсиникли өзбек тилиниң бай лексикалық қорынан шебер пайдалана алған. Қосықларын қайта-қайта оқысаң да хеш жалықпайсаң, оқыған сайын оқығың келебереди. Шайыр халқымыздың тарийхын терең үйренген хәм шығармаларында өтмиш ўақыяларына көп мүрәжат еткенлигиниң гуўасы боламыз. Ўзбекстан халық шайыры Х.Худайбердиева: М.Юсуф талмех санаатынан шебер пайдаланған – деп баха береді.

Талмех санааты – дегенимиз арабша сөз болып «нәзер салмақ» дегенди аңлатады. Қосықларында даңқлы тарийхый ўақыя, әпсана хәм дәстанлар қаҳарманлары, танымалы тарийхый шахсларға қаратылған сөзи арқалы сүүретленген образды бөрттирип көрсетиўге мейил санаат [1].

Шайырдың шығармаларының көпшилигинде талмех усылынан өнимли пайдаланған. Мысалы, «Ўатаным» қосығында Сулайман, Машраб, Наўайы, Яссаўий, Хожанд Чингиз, Темур Малик, Шырақ, Жалаладдин, Бабур, Алпамыс, Улұғбек Абдулла Қадирий, Усман Насыр, «қаған» хәм «султан» атамалары қолланған. Бул қолланған атамаларды төмендегише классификациялаўымызға болады.

1. Дәстан хәм әпсана қаҳарманлары: Алпамыс, Шырақ;

2. Танымалы тарийхый шахслар: Сулайман Шынғыс, Темур Малик, Жалаладдин, Муқанна, Наўайы, Бабур, Улұғбек, Яссаўий, Машраб Абдулла Қадирий, Усман Насыр;

3. Ертедеги тарийхый әмел атлары: Қаған, Султан.

«Алпамыс» дәстаны қаҳарманлық, мәртлик ўатансүйиўшилиқ, түрли қәўимлердиң дослығы, мухабат, садықлылық, шаңарақ беккемлигин сөз етиўши қаҳарманлық дәстан болып, өзбек, қазақ, қарақалпақ халықлары арасында кең тарқалған аўызеки әдебияттың жарқын үлгиси.

Шырақ – массагетлер маликасы Тумарис Дараға қарсы гүрес режесин дүзип атырғанда, олардың алдына Шырақ деген атбағар келип, егер хожалығымның тиришилигинен хабар алып турыўына ўәде берилсе, жеке өзи-ақ душпанның қәўпинен қутқарыўға урынатұғын айтады. Сөйтип, қулақ-мурнын кесип дал қарақан бо-

лып, Дараға сақ патшаларынан арыз қылады. Дараның рехими келип оны қасынан қалдырмайды хәм оларды сақлар жасаған жерге баслап бараман дейди. Бирақ Шырақ оларды шөл-қыябанларда қалдырады хәм елин жаўдың тырнағынан аман қутқарады, өзи жаў қолында набыт болады [2]. Соннан баслап әдебиятта шопан унамлы образ есапланады.

Сулайман – бул исим эрамыздан алдыңғы 1 әсирде жасап усы дәўирдеги қүдиретли Израил мәмлекетиниң патшасы болған адамның исми болып, тийкары Шелемо формасына ийе болған, кейин Соломон түринде айтылған (Малая энциклопедия, VIII, 743) араб тилинде бул исим фонетикалық жақтан өзгертилип Сулайман түрине өткен, өзбек тилине сол сеслик дүзилиси менен қабыл қылынған (ЎТИЛ, II-83) [3].

Араблардың хұкимдарлығына қарсы 770-780-жылларда Мауереннахрда оғада үлкен халық көтерилиси болады. Көтерилистиң басшысы Муқанна деген адам еди. Ол басына хәм жүзине көк перде тағып жүрген соң «Муқанна» деп аталған «Нықап бүркенген адам» деген лақап пенен аты шыққан. Оның шын исми Хашем ибн Хақум атлы өнермент болады. Ол Мары қаласы жанындағы Коза аўылында туўылған [4]. Жаўлап алыўшыларға бағынғысы келмеген Муқанна өзін жанып турған тандырға таслап набыт болады.

VII әсирдиң орталарында араблардың мәмлекетимизге атланысы анық түс алады. VIII әсирдиң басларында араблар избе-из Хорезм, Бухара, Самарқанд, Шаш хәм Ферғана жерлерин бойсындырып алады [2].

Жалалатдин – Маўереннахрдың ийелеген соң, монғол жаўынгерлері Балх, Херат Мары, Ғазна қалаларына басып кирди. Бул ўәлаятта Жалалатдин Мангубердиниң қатты қарсылығына ушырайды.

1220-жылы Бухара, Самарқанд, 1221-жылы Ургенч, Термиз қолдан кетти. Хожанд хәкими Темур Малик, Жалалатдин мәртликлері сондай жоқары болыўына қарамастан, баслама қолдан кеткенлиги себепли урыста жеңилиске ушырайды.

Дереклерде жазылыўынша, Жалалатдин грузинлер менен тынышлық тийкарында келисим арқалы монғоларға қарсы гүрескен. 1231-жылы Әзербайжанды ийелеген монғоллар және Жалалатдин қарсылығына ушырайды. Бирақ, тосаттан Жалалатдин 1231-жылы 17-

20-август аралығында бир курд таманынан Киши Азия этирапында өлтириледі.

Күрдистан – Батыс Азиядағы таулы үлке, тарийхый Күрдистанның көпшилик бөлеги Алдыңғы Азия хәм Иран тауларында жайласқан Күрдистанның анық шега-расы болмағанлықтан бул атама тек этнографиялық мәниде қолланады.

Жалалатдин 12 жыл даўамында Иран хәм Эзер-байжан аймақларында монғолларға қарсы гүрести даўам еттиреді [2].

Темур Малик – 1220-жылдың апрелинде монғоллар Жендти ийелеп, оны талайды. Хожент қаласының хәкими Темир Малик монғолларға күтилмеген қарсылықлар көрсетеді. Бирақ, күшлердің тең болмағанлығы себепли Темур Малик қаланы таслап шығып кетеді хәм оның пәрманы менен 12 қайық душпанның оғы өтпейтуғындай етип соғылады. Хожентлилер монғолларға қарсы үзликсиз гүреседи. Саўашта Темур Малик әскерлеринен, дос-яранларынан толық айрылады. Өзи қурбан болыўдан қутылып, Ургенч қаласына жетип келеді. Хорезмде топланған әскерлерге басшылық етеді.

Сырдарья бассейни, Зарафшан хәм Кашқадарья алаплары, Әмиўдарьяның ортаңғы ағысының оң жағалығындағы ўәлаятлар басып алынғаннан кейин Шыңғысхан тийкары күшти Хорезмшахлар мәмлекетиниң Орайлық бөлеги Хорезмге атландырады.

Шыңғысхан – XII әсирдің ақыры XIII әсирдің басларында социал-экономикалық хәм мәдений раўажланыўдың төменги басқышларында турған монғол қаўым хәм қәбийлелери үлкен хәм уллы күдиретли монғол мәмлекетин пайда етиў ушын гүрес алып барар еді. Хәкимият ушын қаўым хәм қәбийлелер арасында гүресте Шыңғысхан (1155-1227) жеңип шықты хәм 1204-1205-жылларда күшли монғол мәмлекетине тийкар салды [5].

Ахмад Яссаўий – түркий суфизм әдебиятының ўәкили. Яссаўийдің туўылған жылы мәлим емес, бирақ дереклерде 1166-жылы қайтыс болған деп жүритиледи. Бизге оның «Дийўаны ҳикмет» шығармасы мийрас болып, халық арасында Меккеде Мухаммед, Түркистанда – Хожаахмет деп таныстырып, ислам дини қағыйдаларын халыққа туўра мәниде ен жайдырған шайыр.

Әлийшер Науайи – өзбек әдебиятының теңсиз шайыры, миллий мақтаншымыз, мәмлекетлик искер, илим билимлендириў, көркем әдебият санасында жәхәнге өзиниң шығармалары менен даңқ таратқан, ғәззел мүлкиниң султаны. Ол өзи ўәзир ўақтында билимлендириўге үлкен итибар береді. Билимге қызығыўшы жасларды жанына жыйнайды. Бағлар жаратады, каналлар қаздырады, мешит, медреселер курғызады.

Захриддин Мухаммад Бабур – шайыр көркем сөз шебери, әдебиятшы, тилши, этнограф, логика илимлерин ийелеген жәмийетлик искер. Бизге XV әсир өзбек халқының тилинен, тарийхынан, этнографиясы, географиясы, мағлыўмат бериўши «Бабурнама» атлы шығармасы мийрас болып қалды.

Елдеги хәр қыйлы талас-тартыслар себепли Бабур елден шығып Ҳиндистанға жол алады. Ҳиндистанда абыройлы патша болады, бирақ оның есинен туўылып өскен ели шықпайды, сағынып жасайды. Ҳиндистанда 47 жасында әлемнен өтеді. Елдің топырағы несийп етпейді.

Улұбек – Мырза Улұбек жәхән пәни хәм мәденияты раўажланыўына үлкен үлес қосты. Тарийхшы алым Бөрибай Ахмедов айтқанындай «Мырза Улұбек тири ўақтында-ақ өзине хәйкел орнатып кетти» [6]. Улұбектиң «Зижжи үлкен астрономияға тийисли шығарма бо-

лып, ол орта әсирлерде хәм оннан кейинде Ҳиндистаннан Атлантика Океанына шекемги аймақларда астрономияның раўажланыўына үлкен тәсир көрсетеді [5]. 1444-жылда Улұбектиң қәўетерли өлиминен соң, ол дүзген академия хәм тарқалып кетеді.

Машираб – өзбек суфизм әдебиятының көрнекли ўәкили, өзине тән стилине, дәретиўшилиқ жолына ийе болған әўлийе шайыр. Ол 1640-жылы Наманганда зиялы шаңарақта дүньяға келеді. 1711-жылы Махмуд бий әмири менен Балх шәхәринде дарға асылады.

Абдулла Қадирий – өзбек әдебиятының роман жанрының тийкарын салыўшы Абдулла Қадирий өзиниң «Өткен күнлер» романы менен өзбек прозасында терең из қалдырған жазыўшы. Оның шығармасы елеге шекем өзбек прозасы қарўанының басында баратыр. Лекин, А.Қадирий усындай ислер ислеседі «Халық душпаны» деп қамаққа алынады хәм 1938-жылы 4-октябрьде жазықсыздан жазықсыз атылады. Деген менен, Абдулла Қадирийдің исми халқымыздың кеўлинен терең орын ийелеген, әдиўли жазыўшы, елимиздің оған деген хүрметі шексиз.

Усман Насыр – XX әсир өзбек поэзиясында жарқ етип кирип, аз өмир көрседі үлкен мийрас қалдырған шайыр, драматург, аўдармашы. Усман Насыр 1912-жылы 13-ноябрьде Наманганда туўылады. Атасынан жетим қалған Усман Насыр Қоқандағы балалар үйинде тәрбияланады. Ол хәзирги Россияның Кемерово областында 1944-жылы 9 мартта қайтыс болады.

«Сиңлим Рахатхан Уйғындыкине барып нәрселеримди ал, Мадамин Дәўранның үйинде пальтом, Ибрахим Назирдикинде етигим қалды. Соларды алып кел, мен хәм кететуғынға усайман» (1937-жыл Ташкент қамақханасы Усман Насыр).

Сондай-ақ, ерте дәўирдеги тарийхымызға тийисли әмел атлары да қолланылған:

Султан – бул арабша сөз болып, «хүкимдарлық дәреже» мәнисин аңлатады [7].

Ҳоқон – уллы мәмлекеттин нағыз хүкимдары, «уллы хан», «шаханшақ». Ески түркий тилинде де усындай мәни аңлатқан. Бул атама тийкарында «қаған» формасында айтылады [8].

Қашқар – 1933-1934-жыллары Қашқар қаласы Шығыс Түркистан Ислам республикасының пайтахты болған. Қашқар хәзирги дәўирде Қытай мәмлекетиниң аймағында Синьцзян-Уйғыр автономиялы районына қараслы жер атамасы. Тарийхқа нәзер тасласақ, Қашқар Қараханийлер мәмлекетиниң пайтахты болған.

Енисей – Азиядағы дарья. Батыс Сибирь шега-расы бойлап ағады. Қара теңизге қуады.

Бул шығармада өзбек халқының этногенезине байланыслы 96 баўлы уруў халқында да айтылған.

Жуўмақластырып айтқанда, М.Юсуф шығармаларына тек талмех санаатына бир қосығына ғана өз пикиримизди билдирдик. Шайырдың дәретиў-шилигин тереңнен үйрениў, оның шайырлық шеберлигин ашыў ушын, еле де көп изертлеўди, үйрениўди, илмий көз қарастан баха бериўди талап етеді.

М.Юсуф өз жолына, өз сөзине, өз шайырлық дүньясына ийе шайыр. Оның усы «Ўатаным» қосығында эрамыздан алдыңғы дәўирлерден бизиң күнимизге дейинги тарийхты қамтыйды. Узак әсирлик тарийхый ўақыялар халқында гәп етеді. Тек ўатанды қурғақ мақтаўлар емес, ал ўатанымыз басынан кеширген қара дақлардың бет пердесин ашып, халқаный сүүретлеп бере алған. Бул инсан халқымыздың тарийхын жақсы билген. Сонлықтан да, өзиниң қосықларына тарийхты қарыстырып әжайып, тәкирарланбас поэзия бағын пайда еткен.

Әдебиятлар

1. Салаев Ф., Курбаниёзов Г. Адабиётшунослик атамаларининг изоҳли сўзлиги. – Тошкент: «Янги аср авлоди», 2010.

2. Азамат Зиё. Ўзбек давлатчилиги тарихи. – Тошкент: «Шарқ», 2001.
3. Рахматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. – Тошкент: Университет, 2003.
4. Ўзбекистон Республикаси Олий ва Ўрта махсус таълим вазирлиги, Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети. Ўзбекистон тарихи. – Тошкент: 2019. 333-б.
5. Шамсутдинов Р., Каримов Ш., Хошимов С. Ватан тарихи. – Тошкент: «Шарқ», 2016. 470-б.
6. Ахмедов Б. Улуғбек (Эссе). – Тошкент: 1989. 229-б.
7. Рахматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. – Тошкент: Университет, 2002.
8. Эшов Б.Ж., Адиллов А. Ўзбекистон тарихи. – Тошкент: 2014. 1-т.
9. М.Юсуф. Сайланма асарлар. – Т.: «Шарқ» 2007.

РЕЗЮМЕ

Мақолада М.Юсуф ижодидаги талмех санаътига бағишланади. Таниқли тарихий шахсларнинг исмлари, дoston, афсона атамаларидан мисоллар келтирилиб, талқин қилинган.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена искусству талме в творчестве М.Юсуфа. Приводятся и интерпретируются имена известных исторических личностей, примеры из названий были и легенд.

SUMMARY

The article is devoted to the art of talme in the work of M. Yusuf. The names of famous historical figures, examples from the names of epics and legends are given and interpreted.

АСЛИЯТГА ҲАМОҲАНГ

С.Р.Рахмонова – филология фанлари номзоди

Йонус Ражабий номидаги Ўзбек миллий мусиқа санъати институти

Таянч сўзлар: таржима, Чўлпон, Гафур Гулом, Максуд Шайхзода, Юсуф Шомансур, Жамол Камол, сонет, терцет, катрен, монолог, диалог.

Ключевые слова: перевод, Чолпон, Гафур Гулам, Максуд Шайхзода, Юсуф Шомансур, Джамал Камаль, сонет, терцет, четверостишие, монолог, диалог.

Key words: translation, Cholpon, Ghafur Ghulam, Maqsud Shaykhzoda, Yusuf Shomansur, Jamal Kamal, sonnet, tertset, quatrain, monologue, dialogue.

Улуғ инглиз драматурги Вильям Шекспирнинг асарларига кизиқиш бизда XX аср аввалида бошланган. Чўлпон биринчилардан бўлиб Вильям Шекспир асарларини ўзбекчага ўгиришни бошлаб берган. Гафур Гулом, Максуд Шайхзода унинг қатор драмаларини, сонетларини она тилимизга таржима қилган.

Вильям Шекспирнинг барча драмалари, жумладан, “Отелло”, “Ҳамлет”, “Қирол Лир” трагедиялари шеърӣ усулда ёзилган. Уларда қахрамонларнинг монолог, диалогларида инсоний кечинма, ҳиссиётлар тугъни ғоят таъсирчан ифодаланган. Ҳамлет, Қирол Лир, Отелло, Яго каби қахрамонларнинг фавқулodда таъсирчан диалог, монологларида улуғ шоир қалби кўринади. Вильям Шекспир ушбу трагедиялари билангина эмас, сонетлари билан ҳам ўзининг буюк шоир эканлигини тарихга муҳрлаб қолдирган. Унинг сонетлари ҳам худди трагедиялари сингари инсоннинг зиддиятларга макон қалби, унинг аччиқ қисмати ҳақидаги ҳикматларга тўла.

Ижодкорлар айнан шундай асарларни ўз тилига ўгириш, миллатдошларини бадий талфаккурнинг бу дурдоналаридан баҳраманд қилишга интилишади. Вильям Шекспирнинг сонетлари ҳам ана шундай дурдоналардан бўлгани боис Максуд Шайхзода, Юсуф Шомансур уларни ўзбек ўқувчиларига етказишга интилишган. Вильям Шекспирнинг 154 та сонети маълум. Максуд Шайхзода улардан айримларини, Юсуф Шомансур эса барчасини тилимизга таржима қилган. Ҳар иккала шоир бунда Вильям Шекспир сонетларининг Самуил Маршак амалга оширган русча таржимасига таянишган. Орадан ўттиз йил ўтиб, улуғ инглиз мутафаккири сонетлари яна ўзбек тилида босилиб чиқди. Ўзбекистон халқ шоири Жамол Камол Вильям Шекспир сонетларини рус тилидан эмас, инглиз тилидан ўзбек тилига таржима қилди. Аслиятдан амалга оширилган ушбу таржима аввалги таржималар билан таққосланса, жуда жиддий фарқ сезилади. Бу тафовут сонетларнинг ҳар бир сатрида, уларнинг маъно – мазмунини яққол билинади. Улар бошқа тиллардан рус тилига ва рус тилидан ўзбек тилига ўгирилган асарлар аслиятдаги мавжуд жозибаси, сеҳрини йўқотгани тўғрисида ўйлатади. Чунки шу пайтгача инглиз, немис, француз, испан, япон ва бошқа

халқлар адабиёти аксарият намуналари аслиятдан эмас, рус тилидаги таржималаридан ўзбекчалаштирилган. Вильям Шекспир сонетларининг инглиз тилидан қилинган таржимаси ўртада бошқа бир тил воситачилик қилганида ҳар қандай асар муайян даражада жозибасини йўқотишини намоён этади.

Вильям Шекспир сонетларини Максуд Шайхзода ҳам, Юсуф Шомансур ҳам ўзига хос оҳанг ва усулда таржима қилган. Бу икки шоирнинг таржималари Жамол Камол ўгирган сонетлар билан таққосланса, М.Шайхзода ва Ю.Шомансурни С. Маршак таржимаси бир қадар “қолип”га солиб қўйгани, улар аслиятдан беҳабарлиги боис русча матн доирасида ҳаракат қилгани аёнлашади. М.Шайхзода ҳам Ю.Шомансур ҳам Вильям Шекспир сонетларининг русча таржимадаги маъно – мазмунини очиб беришга ва ўша шаклни сақлашга эришишган. Жамол Камол таржимаси эса Вильям Шекспир сонетлари маъносининг айрим қирралари русча таржимада эътибордан четда қолганини кўрсатади.

Юсуф Шомансур ва Жамол Камол таржималари таққосланса, ҳар иккала шоир ҳам сонетларнинг мазмунини ифодалашга интилгани, қўшимча мисралар киритмагани билинади. Лекин айна чоғда русчадан ва аслиятдан қилинган таржималарда жиддий фарқ борлиги сезилади.

Таржималар бадийлик даражаси, таъсирчанлиги жиҳатидан таққосланса, Жамол Камол таржималари устун эканлиги сезилади. Вильям Шекспир сонетларида ҳам ёр жамоли мадҳ этилиб, ошиқнинг дардли илтижолари баён қилинади. Улар айна жиҳати билан Шарқ шеърӣятига ҳамоҳанг. Ҳофиз, Румий, Жомий, Навоӣи сингари Шарқ шеърӣяти намоёндалари шеърӣяти марказида ҳам ёр образи туради. Вильям Шекспирнинг аксарият сонетларида ҳам худди шу кузатилади. Уларда ёрга мурожаат, илтижо асосий ўрин тутди. Жамол Камол таржимасида сонет мазмунига сингиган ана шу жиҳат таъсирчан ифодаланган.

Шуни қайд этиш лозимки, шеърӣятда таржимон муаллифнинг измида юриши қийин. Айниқса, ўзаро узоқ бир тилдан иккинчисига таржима қилиш баъзан ўтиб бўлмас тўсиқларни юзага келтиради. Адекват таржима қилишда бир тилдаги маънони иккинчисига